

Купрікова Г. В.
кандидат філологічних наук, доцент
Харківський гуманітарний університет
«Народна українська академія»
м. Харків, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРОБЛЕМУ МОТИВАЦІЇ В ОНОМАСІОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ ОДЯГУ І ВЗУТТЯ)

Сьогодні в дослідженні процесів номінування та їхніх наслідків на різних рівнях мови ще є багато суперечливого й нез'ясованого. До такого можна віднести: 1) нерозмежованість самих типів, способів номінування й особливо окремих їхніх видів; 2) не зібрано й не зведено в систему відповідний матеріал, який трактується по-різному; 3) хоча й розробляються окремі аспекти вивчення явищ номінації в різних галузях на різних рівнях мови, але бракує загального уявлення про неї; 4) науковці досліджують явища номінації в якомусь одному аспекті (наприклад, узуальні/оказіональні, оніми/апелятиви, оцінні/нейтральні тощо) й відповідно виділяють свої критерії в класифікації; 5) процеси номінування як системне багатоступеневе явище не ввійшли до відповідних навчальних посібників, отже, не набули загального визнання; 6) фрагментарність, притаманна розглядові явищ номінації, брак поєднання таких фрагментів у цілісну систему спричиняють те, що в мовознавстві існують різні терміни на позначення того самого поняття; 7) брак чіткого й однозначного окреслення основних компонентів, критеріїв, інструментарію, за допомогою яких відбувається вивчення процесів номінування. З огляду на теорію номінації необхідно чітко розрізнити способи словотвору й рівні мови, на яких (чи засобами яких) відбувається номінування (семантичний, словотвірний, синтаксичний, фонетичний). «У мові можна визначити певну (обмежену) кількість типів номінації (що залежить від конкретної підсистеми, рівня мови), видів і способів номінації, які вможливають творення, конструювання необмеженої кількості номенів і відповідно свого неповторного словника та набору структур; при тому в різних мовах у загальних рисах способи номінації однакові, однак різними є співвідношення цих способів» [8, с. 30]. З нашого погляду, доречно взяти за родову назву термін *номінація* й виділити шляхи, типи, способи номінування за такими критеріями: *мотивованості* (усякий номен так чи інакше мотивується іншим – семантично, структурно, асоціативно тощо); *парадигматичності* (усякий номен у ході «народження» передбачає запрограмованість на входження до наявних, реальних мовних систем); *модельності* й *зразка* («усякий номен, який би не був його ступінь несподіваності, незвичності, є звичайним, очікуваним під оглядом законів мови, оскільки завжди твориться за наявними в мові моделями та зразками» [5, с. 181]). Відомо, що «будь-який номен так чи інакше мотивується іншим – семантично, структурно, асоціативно, символічно тощо» [там само]. Проте в словотворі необхідно суворо розмежовувати мотивованість семантичну (виведення одного значення з іншого) і формальну (мотивованість семантична, виражена формальними показниками). Визначаючи словотвірну мотивацію, мовознавці підкреслюють дві основні ознаки: зумовленість значення одного слова значенням другого спільнокореневого, а також двобічний, формально-семантичний характер словотвірної мотивованості. «Відношення словотвірної мотивованості, властиві вторинним одиницям мови, є виявом зумовленості однієї мовної одиниці іншою у формальному й семантичному відношеннях» [4, с. 87]. В українському мовознавстві словотвірна мотивованість тлумачиться як здатність слова виявляти внутрішню формально-сміслову організацію на основі його двоєдиної (основної та формальної) співвіднесеності, що відображає наявні в мові способи і засоби передавання словесної інформації [див. праці 1; 2, 7 тощо]. Таке розуміння мотивованості-похідності зумовлює й відповідне бачення словотворчого форманта, його суті. У теорії словотвору словотворчі форманти є подвійними одиницями, що мають план змісту і план вираження: «словотворчий формант – це найменший у формальному й семантичному плані словотворчий засіб (засоби) із кількості тих засобів, якими мотивовані слова відрізняються від мотивуючих» [6, с. 34]. У словотворі зміни відбуваються на рівні «твірне слово чи

словосполучення – похідне слово». Зміст інших понять у словотворі (*словотвірний тип, категорія, парадигма, ланцюг, гніздо, значення* тощо) зумовлюється змістом понять *мотивованість–похідність та формант*. У разі широкого трактування похідності – мотивованості та форманта згадані поняття втрачають сенс у словотворі.

Із такого бачення суті словотвірних процесів зрозуміло, що не всі з традиційно виділюваних способів словотвору є справді словотвірними. До словотвірних номенів не відносимо такі, що постали шляхом лексико-семантичних, морфолого-синтаксичних, абревіаційних та інших перетворень. Наведені критерії дозволяють нам виокремити основні шляхи, типи та способи номінування в українській мові. Передусім на основі шляхів номінування виділяємо: 1) номінування шляхом *використання готових мовних одиниць* і 2) номінування шляхом *конструювання мовних одиниць* за допомогою словотвірних, семантичних, синтаксичних, фонетичних засобів. Номінування як використання готових мовних одиниць здійснюється через внутрішньомовні запозичення, суть яких полягає в пересуванні мовних одиниць від периферії – діалектні, просторічні, жаргонові, застарілі номени – до ядра мовної системи (і навпаки), запозиченнях у межах некодифікованих субмов національної мови; а також шляхом зовнішніх запозичень (із інших мов). Залежно від особливостей мотивації (типу мотивації), операційних процесів із семантичними та формальними компонентами, мовного рівня використаних засобів вирізняємо відповідні типи номінування: семантичний, словотвірний, синтаксичний, фонетичний. Особливої уваги заслуговують номени, що постали внаслідок використання різних способів номінування, отже, мають різнотипну мотивацію. Розгляньмо деякі приклади. У появи номена *зюйдвестка* «капелюх з клейонки» убачаємо множинну мотивацію: з одного боку, словотвірну (у цьому разі номен утворюється від твірної одиниці *зюйдвест* за допомогою форманта *-к(а)*), з іншого, – семантичну (номен виникає шляхом метафоричного перенесення за подібністю матеріалу виробу (див. *зюйдвестка* в значенні «широкий непромокальний плащ з каптуром»; плащ, пошитий з клейонки)). В аналізованому назовництві наявні слова, що постали внаслідок взаємодії різних типів номінації. Наприклад, запозичений із іспанської мови номен *болеро* «коротка безрукавка або короткий жилет без застібок – частина народного іспанського костюма». В українській мові слово зазнало семантичних змін і стало позначати «коротку безрукавку або короткий жилет без застібок» (утрачено диференційну сему «частина народного іспанського костюма», яка характеризувала одяг як чужоземний). Назва мала затемнену внутрішню форму й була незрозуміла для більшості мовців (а позначуваний ним виріб призначався для широкого кола потенційних покупців), через що й «суперечила» основним принципам реклами й просування товару. Виробник і продавець змушені були доповнити цю назву – *жилет-болеро*. Унаслідок поширення цього одягу його «змістова» доступність уможливила подальше утинання прикладкового номена до первісної форми (отже, маємо такий ланцюг: запозичення → семантичні операції (семантичний номен) → синтаксичні операції нарощування (номен прикладкової моделі) → утинання синтаксичного номена). Подібні особливості мають номени *пончо, бікіні, блискавка, трійка* тощо. Відповідно один і той же за формою номен відносимо до різних типів номінування.

Отже, словотвірна мотивація передбачає здійснення певних операцій зі змінами формальної будови вихідної одиниці (слова чи словосполучення), відповідно і способи словотвірної номінації – це способи модельні. Саме тільки внаслідок такого моделювання дві одиниці (слова) можна вважати зв'язаними відношеннями похідності (твірна-похідна), оскільки «вони мають спільну ядерну частину (тотожний корінь, чи основи, чи які-небудь їх частини), відділені одне від одного на одну формальну операцію (дериваційний крок)», і до того ж одну з них можна пояснити за змістом як мотивовану іншою чи іншими одиницями з порівнюваної пари утворень [3, с. 247]. Під час семантичної номінації зміни відбуваються зі змістовими елементами того самого слова, у словотворі – на рівні «твірне слово (словосполучення) – похідне слово». У мові постійно здійснюється номінування предметів на синтаксичному рівні (номени-словосполучення, номени прикладкової моделі, синтаксичні усічення аналітичних номенів).

Список використаних джерел:

1. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навчальний посібник / В.О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
2. Ковалик І.І. Вчення про словотвір: словотвірна характеристика слова / І.І. Ковалик. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1961. – Вип. 2. – 83 с.
3. Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразования / Е.С. Кубрякова // Языковая номинация (Виды наименований). – М. : Наука, 1977. – С. 222–304.
4. Медведева Л.М. Типы словообразовательной мотивации и семантика производного слова / Л.М. Медведева // Вопросы языкознания. – 1989. – № 1. – С. 86–97.
5. Нелюба А.М. У підмурівок теорії номінації: термінологічно-понятійне впорядкування / А.М. Нелюба // Зб. Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 2005. – Т. 11. – С. 169–184.
6. Русская грамматика: В 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.
7. Топіха В.А. Множинність словотвірної мотивації дієслів у сучасній українській мові: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / Віра Андріївна Топіха; Ін-т української мови НАН України. – К., 1998. – 18 с.
8. Шмелев Д.Н. Введение / Д.Н. Шмелев // Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – С. 3–44.

Манько А. М.

аспірант кафедри української літератури

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Старобільськ, Луганська область, Україна

ПОЛІТИЧНА АНТИЛІРИКА В ПОЕТИЦІ ІВАНА НИЗОВОГО

Громадянська лірика видатного поета Івана Низового характеризується гостротою погляду, публіцистичністю, достовірністю, часто викривальністю. Не останнє місце в ній займає тематичне відгалуження, яке стосується політики й темних сторінок історії. Це своєрідна «антилірика» автора: так сам митець назвав деякі свої поетичні твори.

І. Низовий ніколи не був сліпим оспівувачем державної влади в країні, майже одразу міг прогледіти в ній тріщини та невідповідності. Панування тотальної несправедливості, невпевненості в завтрашньому дні, руйнування ідеалів породжує філософію відчуженості взагалі та від політичної арени зокрема: *«Раніше доводилося служити (вірив у світлі ідеї справедливості, здійснення мрій про вселюдську рівність), а нині, сьогодні... не служу, не вислужуюсь ні перед «лівими», ні перед «правими», ні перед «центристами»* [11, с. 3]. Однак митця не можна назвати людиною аполітичною, підтвердженням чому є його гостровикривальна громадянська лірика.

Метою розвідки є розгляд політичної «антилірики» І. Низового та спроба її інтерпретації.

Цікаво простежити у творчому доробку поета історію Української держави від років її незалежності крізь призму авторського бачення гарантів та їх політики. Здебільшого це прямі, безстрашні випадки проти кривдників держави, бо однією з головних особливостей творчої манери І. Низового є її викривальний характер. З таких окремих поезій складатиметься мозаїчна історія нашої країни в художньому обрамленні.

Прикметною стосовно історичних ремінісценцій є поема «Сум'яття» І. Низового, яку він сам класифікував як антипоему власне. У ній автор порушує болісні питання, одне серед яких – становище незалежної України за часів правління Л. Кравчука. У творі за допомогою прийому контрасту зображено дійсне становище в країні, стрімке національне відродження якої перемежоване з продуманою політичною авантюрою. Для відображення ренесансу національного духу автор використовує такі символічні для нашого народу лексеми, як: *«калина», «козаченько», «козацька дитина», «козацький луг», «Отченаш», «Заповіт», «Шевченко»,* слова з гімну України: *«Прокинулася засвіт Україна / Від Сяну, – як у пісні, – аж до Дону, / На повен зрїст, / Розправивши коліна, / Звелася –*